

și, indisociabil, de viața sacramentală a cărei dispensatoare este Biserica. Dacă efortul personal al omului și ajutorul celorlalți (îndeosebi al unui părinte duhovnicesc autentic și experimentat) sunt indispensabile pentru tămăduirea sa spirituală, aceasta însă nu se poate săvârși decât prin harul lui Dumnezeu. Altfel spus, ea este întotdeauna rodul unei sinergii umano-dumnezeiești, al cărei mijlocitor este Hristos, Domnul nostru.

Izvoare

– Capitolul I este dezvoltarea unei comunicări prezentate la cel de-al zecelea congres al Federației Europene a Asociațiilor Medicale Catolice, ținut la Bratislava, Slovacia, între 1-4 iulie 2004, pe tema: „Noi provocări pentru medicină și îngrijirea sănătății în Europa” (New Challenges for Medicine and Health Care in Europe”).

– Capitolele II și III sunt cele două părți ale unei comunicări prezentate la colocviul științific internațional ținut la Livadia, Grecia, între 1 și 15 octombrie 2003, pe tema „Teologia creștină ortodoxă și psihoterapia”.

– Capitolul IV este dezvoltarea unei comunicări prezentate în cadrul „Zilelor psihologiei”, din 27-28 august 2004, organizate de departamentul de psihologie al Universității Catolice din Buenos Aires, Argentina, pe tema „Psihologie și gândire creștină”.

– Capitolul VII reia și dezvoltă capitolul 12 din cartea noastră *Le Chrétien devant la maladie, la souffrance et la mort*, intitulat: „La dimension inconsciente des passions”.

– Capitolele IX, X și XI sunt dezvoltarea a două conferințe ținute în zilele de 24 și 25 octombrie 2003 la Tesalonica, Grecia, la invitația Centrului Elen de Psihanaliză și al revistei „η συνάντηση”.

I

BOLI PSIHICE ȘI BOLI SPIRITUALE

Scopul acestei lucrări este de a arăta că unele boli psihice au drept origine profundă anumite boli spirituale și, de aceea, pentru tămăduirea lor e nevoie, cel puțin în parte, de un tratament duhovnicesc.

Dar mai întâi se cuvine să lămurim câteva lucruri, mai ales cele referitoare la natura bolilor psihice și a celor spirituale.

1. Bolile psihice se deosebesc de bolile spirituale, după cum bolile spirituale se deosebesc de cele fizice

Bolile psihice nu se identifică cu bolile spirituale; e vorba de boli de natură diferită și distincția dintre ele trebuie menținută.

Această distincție însă nu înseamnă că trebuie să concepem trei planuri independente, situate unul deasupra celuilalt: planul corporal, planul psihic și planul spiritual. O astfel de concepție ar putea fi valabilă pentru primele două planuri, însă nu și pentru cel de-al treilea, care, în înțelesul său cel mai general, are o semnificație relațională.

Dacă într-un sens particular adjectivul „spiritual” arată ceea ce e legat de spiritul sau intelectul omului (*pneuma* sau *nous*¹), și dacă, într-un alt sens particular, el desemnează ceea ce vine de la Duhul Sfânt sau e legat de El, în sensul său general, reținut de noi aici, acest termen califică raportul – pozitiv ori negativ – cu Dumnezeu.* Aceasta înseamnă, de pildă, că tăgăduirea lui Dumnezeu sau uitarea Lui este tot o atitudine spirituală, ca și aducerea-aminte de Dumnezeu sau credința în El. De aici, definirea bolii spirituale ca perturbare a raportului firesc al omului cu Dumnezeu, în activitatea omenească, în general, și în funcționarea facultăților omenești, în particular; tămăduirea spirituală înseamnă, așadar, restabilirea acestui raport firesc cu Dumnezeu.

Cât privește bolile psihice, ele exprimă o disfuncție a vieții psihice a omului, care implică o perturbare – însoțită în general de suferință psihică – a raportului cu sine însuși, cu ceilalți și cu realitatea exterioară.

Cu toate că orice exercitare a unei funcții psihice are o semnificație spirituală, dată fiind relația cu Dumne-

¹ Aflăm la Sfinții Părinți trihotomia: trup, suflet, duh. Cuvântul *duh* era la origine desemnat în greacă prin cuvântul *pneuma*. Riscul de a se face confuzie între Duhul dumnezeiesc și duhul omenească i-a făcut pe Părinți să prefere cuvântul *nous* pentru a-l desemna pe acesta din urmă, adică intelectul, mintea, inteligența intuitivă a omului, a cărei finalitate este de natură contemplativă. Această facultate a omului este adesea înfățișată drept facultatea superioară a sufletului, ceea ce îngăduie reducerea trihotomiei (trup-suflet-duh) la o dihotomie (trup-suflet). A se vedea în legătură cu aceasta, lucrarea noastră *Thérapeutique des maladies mentales*, Paris, 1992, pp. 25-42.

* Cu toate că explicația autorului înlătură orice confuzie, totuși, pentru că în limba română există și termenul „duhovnicesc”, cu o conotație strict pozitivă, am folosit, în funcție de context, unul sau altul dintre acești termeni, sinonimi de fapt (*n. trad.*).

zeu, pozitivă ori negativă, pe care o implică, sfera psihică are totuși o relativă autonomie față de sfera spirituală. Tot așa, sfera corporală are o anumită autonomie față de sfera spirituală și de cea psihică.

Însă datorită unității dintre suflet și trup în cadrul compusului uman și faptului că ființa omenească se află întotdeauna într-un raport cu Dumnezeu – fie el pozitiv ori negativ –, între aceste trei sfere există o strânsă legătură.

2. Unele boli psihice sunt direct legate de boli spirituale, tot așa cum unele boli psihice sunt legate de boli trupesti

Bolile spirituale au o origine *sui generis*. Unele boli fizice sau unele boli psihice pot, firește, să ofere un teren favorabil dezvoltării lor, însă acestea nu sunt nicio dată cauza lor.

Cât privește bolile trupului, unele pot avea o cauză pur fizică, cum se întâmplă în general. Altele pot fi provocate de boli sau de tulburări psihice; în acest caz, vorbim de tulburări psihosomatice. Altele pot fi generate de boli spirituale – dacă ne gândim, de pildă, la gastri-marghie sau la desfrânare, dar și la mânie și frică, care au efecte patogene evidente asupra organismului. Majoritatea bolilor trupului au însă o origine care corespunde fie unei disfuncții a trupului însuși, fie unei influențe a mediului înconjurător, față de care organismul nu se poate apăra (intoxicații, contaminări etc.).

Bolile psihice nu sunt autonome, ca cele spirituale. Sunt însă și mai puțin autonome decât bolile fizice; tulburările *sui generis* sunt mai rare în sfera psihică. Bolile

psihice sunt cel mai adesea provocate fie de boli fizice, fie de boli spirituale, fie printr-o intervenție exterioară de tip demonic, fie prin conjugarea unor astfel de factori.

Trebuie să ne ferim de a subevalua (cu atât mai mult a nega) etiologia pur fizică (biologică sau fiziologică) a bolilor psihice, așa cum sunt tentate s-o facă unele psihoterapii. Unele boli psihice pot avea o etiologie pur somatică, chiar dacă în cazul lor intervin, în ceea ce privește formele de exprimare, factori psihici și chiar spirituali. Uneori, anumite laturi ale bolii pot fi corporale, în vreme ce altele sunt psihice și spirituale. De aceea, poate fi util și chiar necesar ca tratamentul psihiatric (psihoterapia) și tratamentul spiritual (terapeutică duhovnicească) să li se asocieze un tratament medicamentos, care să acționeze asupra dimensiunii corporale. De exemplu, absența sau excesul de tonus sunt cel mai adesea strâns legate de factori fizici, și reglarea tonusului prin tratament medicamentos este în acest caz condiția indispensabilă pentru a-l face pe bolnav capabil să înțeleagă ce se întâmplă cu el și să participe el însuși la propriul său tratament.

După cum subestimarea factorului fizic în ceea ce privește etiologia anumitor boli psihice este păgubitoare pentru înțelegerea și tratarea lor, tot așa este păgubitor să nesocotim factorul spiritual. Acesta este lăsat deoparte de psihiatrie, în numele științei care, din rațiuni epistemologice, înțelege să se limiteze la un cadru exclusiv naturalist. Din nefericire, acest factor este ignorat sau negat și de majoritatea psihoterapiilor, care fie se întemeiază în fapt pe baze naturaliste, fie se opun din principiu la orice referință de natură spirituală – mai

ales pentru că ele consideră viața psihică un domeniu deplin autonom –, fie se sprijină pe o antropologie clar materialistă și atee, care exclude aprioric astfel de referințe spirituale.

Noi credem însă că viața psihică este strâns legată de viața spirituală și n-are decât o foarte mică autonomie în raport cu aceasta.

În general, viața psihică nu poate fi nicidecum disociată de problema sensului, adică de orientarea și conținutul ei. Ea este puternic condiționată de relația omului cu sine însuși și cu ceilalți, ca și de concepția sa despre lume (*Weltanschauung*), iar toate acestea depind la rândul lor de relația sa – pozitivă sau negativă – cu Dumnezeu.

De aceea, viața psihică nu poate fi privită drept un simplu joc mecanic al unor forțe care trebuie pur și simplu temperate și echilibrate. Psihoterapeutul nu poate fi privit drept un omolog, în domeniul psihicului, al ortopedului ori al cardiologului, care activează pe teren somatic.

Antropologia creștină – așa cum vom vedea în capitolul referitor la marile principii ale acesteia – consideră relația cu Dumnezeu drept definitorie pentru om, atât ca natură, cât și ca existență personală. Potrivit antropologiei creștine, facultățile umane sunt în chip natural îndreptate spre Dumnezeu, iar lucrarea lor este „contra naturii” și anormală când persoana le dă o altă direcție. Printr-o astfel de lucrare „contra naturii” a facultăților umane se produc patimile. Acestea sunt boli spirituale, care trebuie net deosebite de bolile psihice; și după cum patimile nu sunt boli psihice, tot așa bolile psihice nu sunt patimi. Însă bolile spirituale, chiar dacă se definesc ca atare prin referința la Dumnezeu, în fapt ele privesc felul în care

sunt puse în lucrare facultățile noastre omențești – rațiunea, dorința, agresivitatea, imaginația, memoria etc. De aceea, orice exercitare contra naturii a unei facultăți corespunde unei boli a acestei facultăți nu doar din punct de vedere spiritual, ci și psihologic.

Dizarmonia introdusă de patimi în exercitarea facultăților noastre este nu doar spirituală, ci și psihică.

Aceasta înseamnă că orice boală spirituală generează o tulburare psihică corespunzătoare. Dar nu înseamnă că această tulburare poate fi reperată în catalogul bolilor psihice la care se raportează societatea noastră. Și invers, bolile psihice catalogate de știința medicală nu pot fi identificate întotdeauna, în chip nemijlocit, cu bolile spirituale.

Cele două nosologii, medicală și duhovnicească, chiar dacă se referă la boli provocate de o funcționare anormală a unora și aceluiași facultăți, sunt cu totul diferite prin originea și cadrul lor cultural. Capacitatea de a stabili o legătură explicită între ele presupune o bună cunoaștere atât a uneia, cât și a celeilalte. E de la sine înțeles că respingerea apriorică, ignorarea sau nerecunoașterea existenței unei patologii de natură spirituală face imposibilă reperarea factorilor spirituali patogeni din viața psihică.

Sunt însă și alți factori care fac anevoioasă punerea în relație a celor două tipuri de boli; în mod special, faptul că între bolile spirituale se poate crea un soi de echilibru, care împiedică sesizarea, pe plan psihic, a vreunei tulburări ce-ar putea fi identificată drept boală psihică, potrivit nosologiei în vigoare. Unul dintre cei mai mari duhovnici ortodocși ai secolului al XX-lea ne-a spus odată: „Ceea ce societatea noastră socotește drept nor-

malitate și sănătate psihică nu este decât suma tuturor bolilor spirituale menținute în echilibru”.

Freud scria că toți oamenii sunt într-o anumită măsură nevrozați. Boala psihică nu este reperată decât atunci când se atinge un anumit punct de dezechilibru, atunci când o anumită tulburare depășește un anumit prag de intensitate, ajungând astfel să-l deranjeze pe cel care o simte și pe cei din jurul său.

Patologia spirituală induce o patologie psihică reală, care adesea nu poate fi identificată în cadrul nosologiei clasice, dar este reperată de oamenii duhovnicești, care, datorită experienței și discernământului lor duhovnicesc, văd, ca și cu o lupă, o realitate ce rămâne ascunsă privirii neștiutoare.

Într-un mare număr de cazuri, în spatele bolilor psihice se ascund mari tulburări de natură spirituală, uneori izolate, alteori conjugate, după cum vom vedea într-unul dintre capitolele următoare.

3. Boală și vinovăție

Bolile spirituale corespund patimilor așa-zis „vinovate”, cum spun Sfinții Părinți. Faptul că bolile spirituale au un anume rol în producerea, dezvoltarea și menținerea anumitor boli psihice nu înseamnă însă că bolnavii psihici sunt mai vinovați sau mai păcătoși decât ceilalți oameni.

Omul căzut este în chip necesar, mai mult sau mai puțin, bântuit de patimi. Putem spune că fiecare persoană dezvoltă o patologie psihică legată de patologia sa spirituală. Însă la majoritatea oamenilor această patologie psihică este echilibrată, astfel încât ea nu se manifes-

tă sub forma unor tulburări perceptibile sau a unor boli ce pot fi identificate.

Persoanele atinse de boli psihice sunt cele care, din cauza unor circumstanțe personale, familiale sau sociale cu totul particulare, n-au reușit să mențină un astfel de echilibru și la care un anumit element patologic, în loc să fie compensat, echilibrat sau înăbușit de celelalte elemente patologice, a devenit predominant sau în orice caz suficient de puternic pentru a se manifesta ca patologic și a deveni patogen. Putem considera, așadar, că responsabilitatea „morală” sau starea de păcat este aprioric identică și la omul bolnav, și la omul căzut care se pretinde sănătos. Nu e vorba, așadar, în nici un caz, din punctul nostru de vedere, de culpabilizarea bolnavilor psihic. Ei merită o și mai mare compasiune, pentru că sunt victime ale unor circumstanțe nefavorabile și îndură, din pricina stării lor, o suferință mai mare decât a altor oameni. Într-un anumit număr de cazuri, bolile psihice pot fi legate de greșeli personale, și cel atins de ele poate fi socotit direct responsabil de boala sa; dar în multe alte cazuri, bolnavul nu este decât o victimă, cel mai adesea a mediului în care trăiește și a relațiilor familiale.

De aceea, de îngrijire duhovnicească au nevoie și persoanele din preajma celui bolnav psihic, în măsura în care acestea păstrează legătura cu el, iar bolnavul trebuie ajutat prin mijloace duhovnicești adecvate să facă față relației cu cei apropiați.

4. Terapeutică spirituală nu trebuie confundată cu terapiile psihice

Chiar atunci când se recunoaște că o anumită boală psihică cere o îngrijire duhovnicească, pentru că la ori-

gina ei se află cauze de natură spirituală, nu se pune problema înlocuirii terapiilor psihice cu terapii spirituale sau ca acestea din urmă să devină simple adjuvante. Natura și finalitatea terapeticilor spirituale trebuie strict respectate, cu atât mai mult cu cât aici intervin, ca surse de tămăduire, harul și Sfintele Taine, care-l transmit, ceea ce arată că terapeutică duhovnicească nu poate fi despărțită de domeniul supranatural și de viața eclezială, care depășesc limitele terapeticilor „profane”, neputând fi folosite în scopuri care urmăresc ceva exterior și mai prejos de ele.

Aceasta cere o delimitare netă între rolul terapeutului „profan” și al celui duhovnicesc și precizarea naturii și modalităților unei eventuale colaborări a lor.

II

MARILE PRINCIPII ALE ANTROPOLOGIEI CREȘTINE

În multe dintre capitolele acestei cărți se face referire la antropologia creștină, așa cum reiese ea mai ales din învățătura Sfinților Părinți răsăriteni. De aceea este absolut necesar să amintim care sunt principiile ei fundamentale.¹

Antropologia creștină are drept caracteristică esențială faptul că nu concepe omul în afara relației lui cu Dumnezeu. Relația cu Dumnezeu definește deopotrivă ființa și menirea omului.

Antropologia creștină se întemeiază pe cuvântul Scripturii, care spune că omul a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (cf. Fac. 1, 26). Această afirmație din Cartea Facerii, referitoare la crearea omului, nu e valabilă numai pentru cel dintâi om, ci pentru toți oamenii. Ea privește însăși natura omului și îl definește ca atare.

Chipul desemnează mai cu seamă constituția naturii omului. Omul este după chipul lui Dumnezeu prin

¹ Pentru o expunere detaliată, a se vedea lucrarea noastră *Thérapeutique des maladies spirituelles*, Cerf, ed. a IV-a, Paris, 2000.

însăși natura lui, mai ales prin facultățile superioare pe care le posedă: intelectul (*nous*), rațiunea (*logos*), voința (*thelema, thelesis*), puterea de a alege (*proairesis*), puterea de a iubi. Unele tâlcuiri patristice subliniază însă faptul că, în realitate, omul se arată a fi după chipul lui Dumnezeu prin totalitatea facultăților sale.

În timp ce chipul îi este dat de la bun început omului, drept element constitutiv al naturii sale, asemenea trebuie s-o dobândească singur; ea constă în virtuți, care sunt dispoziții devenite obișnuințe sau stări (*exeis*) duhovnicești, care-l leagă pe om de Dumnezeu și-l fac asemenea Lui. Putem spune că acest chip al lui Dumnezeu din om se raportează îndeosebi la ființa (*einai*) sa, în timp ce asemenea, la modul ființării sale (*tropos uparxeos*), mai precis la buna-ființare (*eu einai*), care i se arată omului la început drept ceea ce este dator să fie.

Între chip și asemenea există o strânsă legătură.

Mai întâi, chipul este cel care îi permite omului să realizeze asemenea; căci pe temeiul puterilor (*dunameis*), al facultăților constitutive ale chipului, și prin lucrarea (*energeia*) lor, poate omul să împlinească virtuțile prin care se înfăptuiește asemenea.

Apoi, așa cum subliniază unele tâlcuiri patristice, virtuțile sunt deja prezente ca germini în însăși natura omului, și fiecare persoană are datoria de a le face să crească în sine. Astfel, în Cartea Facerii citim că, zidindu-l pe om, Dumnezeu spune: *Să facem om după chipul și după asemeneaa Noastră*, iar nu: „Să facem om după chipul și spre asemeneaa Noastră”, pentru că asemeneaa i-a fost dată într-o anumită măsură omului de la facere; omul a fost prin creație orientat spre împlinirea asemănării și deja pornit s-o împlinească.

În fine, numai prin realizarea asemănării chipul își atinge țința și-și află împlinirea/deplinătatea (*sumplerosis*) și desăvârșirea (*pleroma*). Pentru că omul, care e înzestrat cu inteligență, voință și liber arbitru, de nu-i înfrânat, neprihănit, ne iubitor de avuție, blând, smerit, bun ș.a.m.d., nu este om deplin și desăvârșit (cf. Efes. 4, 13).

Altfel spus, după cuvântul multor Părinți, omul este menit prin însăși natura lui să devină Dumnezeu prin har. Chiar dacă îndumnezeirea omului este rodul harului, totuși natura omului este constituită în așa fel, încât să poată avea dispoziția de a primi harul și a-și împlini menirea; ea a fost creată de Dumnezeu ca orientată în mod dinamic spre realizarea finalității pe care El i-a hărăzit-o.

Aceasta înseamnă că omului i s-au dat puterile necesare ca să se poată îndrepta spre Dumnezeu și să se poată uni cu El. Astfel, inteligența, sub forma sa intuitivă (*nous*) și sub forma sa rațională (*logos*), este făcută pentru cunoașterea lui Dumnezeu; facultatea doritoare (*epithumia, epithumetikon*), pentru dorirea și iubirea lui Dumnezeu; puterea irascibilă sau ardoarea (*thumos*), pentru războirea cu răul, pentru îndepărtarea ispitelor și pentru râvna și zelul cerute de viața duhovnicească; voința e dată ca putere de a se acorda la voia lui Dumnezeu și de a împlini poruncile; memoria, ca să-și amintească de Dumnezeu; simțurile și imaginația, ca suporturi ale contemplării...

Aceasta înseamnă, de asemenea, că, în mod firesc și spontan, aceste facultăți sau puteri (*dunameis*) sunt prin lucrarea lor (*energeia*) îndreptate spre Dumnezeu.

Virtuțile corespund tocmai acestei orientări către Dumnezeu a facultăților omului. De aceea viețuirea potrivit virtuții este socotită de Părinți ca fiind „potrivit firii” (*kata phusin*).

Tâlcuirile patristice la Cartea Facerii, înfățișând starea paradisiacă, ni-l arată pe cel dintâi om, Adam (care reprezintă omul așa cum a fost el creat de Dumnezeu, în starea sa originară, naturală și normală), deplin îndreptat spre Dumnezeu, cu toată ființa sa, lucrând pentru Dumnezeu prin toate puterile sale. În această stare însă omul nu era deplin realizat; se afla într-o stare dinamică de creștere, și mulți Părinți îl văd ca pe un copil încă plâpând și neajuns la împlinire. Creșterea aceasta era însă una firească și sănătoasă, pentru că viața lui Adam era îndreptată spre Dumnezeu, și pentru El erau puse în lucrare, cu întreaga lor forță, toate puterile sale, ca să ajungă la asemănarea cu El și la o tot mai strânsă unire cu El în chip personal și conștient.

Potrivit credinței creștine, această creștere spirituală nu se face numai prin puterile omului, ci prin împreuna-lucrare (*sunergeia*) a puterii omenești cu puterea dumnezeiască, numită încă și har, la care Dumnezeu îl face părtaș pe om. Cu cât omul e mai curat, mai smerit și trăitor al virtuților, cu atât mai mult se deschide sălășluirii harului sau lucrării dumnezeiești în el și cu atât mai mult aceasta ia locul propriei sale lucrări, care nu e desființată, ci părăsită în chip liber și de bună voie. La capătul creșterii sale duhovnicești omul e îndumnezeit prin chiar această lucrare a harului dumnezeiesc în el, pentru că nici puterea, nici lucrarea sa firească nu-i permit să se înalțe la o stare care-i mai presus de firea sa și totodată desăvârșirea firii sale; pentru că, după cum învață Părinții, menirea supremă a omului, scopul pentru care a fost creat, este să devină Dumnezeu prin har, firea sa aflându-și împlinirea într-o viețuire mai presus de fire.

Păcatul strămoșesc a strâmbat creșterea dreaptă a omului. Acest păcat – confirmat și întărit de păcatele urmașilor lui Adam și ai Evei – îl arată pe om întors cu voia sa de la Dumnezeu. În loc să-L recunoască pe Dumnezeu drept principiu și scop (*arkhe kai telos*) al existenței sale, omul începe să nu mai știe de Dumnezeu. Prin abaterea și perversitatea facultăților sale de cunoaștere, el pune în locul cunoașterii lui Dumnezeu și a contemplării fapturilor în Dumnezeu cunoașterea fapturilor în afara lui Dumnezeu, după simpla lor aparență sensibilă. Prin abaterea facultății doritoare și a simțurilor sale de la rostul lor firesc, în loc să-L dorească și să-L iubească pe Dumnezeu, începe a se iubi pe sine, în afara lui Dumnezeu, într-un chip pătimăș, numit de Părinți „iubire egoistă de sine” (*philautia*); iar din pricina acestei iubiri de sine începe să iubească faptele pentru desfătarea simțuală pe care ele i-o aduc. Voind să ajungă Dumnezeu, fără Dumnezeu, omul își face un idol din propria-i persoană, își face idoli din creaturi, relativizând Absolutul și absolutizând relativul. Prin abaterea de la rostul ei a puterii irascibile (*thumos*), omul încetează să mai ducă „lupta cea bună” (cf. I Tim. 6, 12) împotriva puterilor rele și a ispitelor și nu-și mai pune întreaga râvnă în unirea tot mai strânsă cu Dumnezeu, ci începe să se războiască cu tot ceea ce se împotrivesc împlinirii plăcerilor sale pătimășe și își dezlănțuie de acum agresivitatea împotriva aproapelui prin mânie și ură, dușmănie și dominare. Și tot așa, voința și-o întoarce de la împlinirea voii lui Dumnezeu, pentru a o face voie a sa și numai a sa, pusă în slujba țelurilor sale lumești și a dorințelor sale pătimășe. Memoria se abate de la aducerea-aminte de Dumnezeu, umplându-se de întipăririle lucrurilor din